

ТЕТЯНА ВЕЛИЧКО, ТЕТЯНА ПАСТУШЕНКО

ДРУГА ПОЛЬОВА ШКОЛА З УСНОЇ ІСТОРІЇ
«ГОЛОКОСТ ОЧИМА НЕЄВРЕЇВ»
(16–23 СЕРПНЯ 2007 Р.)

З 16 по 23 серпня 2007 року Український центр вивчення історії Голокосту проводив Другу польову школу з усної історії «Голокост очима неєвреїв». Учасниками школи, яка відбулася в Хмельницькій області, стали школярі, студенти та випускники українських ВНЗ, які обиралися на конкурсній основі згідно з поданими заявками. Слухачі школи представляли Дніпропетровський національний університет, Житомирський економіко-гуманітарний університет, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Міжнародний Соломонів університет, Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну.

Завданням польової школи було зібрати джерельний матеріал з історії Голокосту на Хмельниччині, застосовуючи метод усної історії.

Робота польової школи складалася з трьох блоків: теоретичного (лекції та практичні заняття), екскурсій і «роботи в полі», тобто запису інтерв'ю з очевидцями. Перші три дні (16–18 серпня) школа працювала в Кам'янці-Подільському. На лекційних заняттях Анатолій Подольський, директор Українського центру вивчення історії Голокосту, познайомив студентів зі сторінками історії єврейських громад Поділля, а також між-етнічними стосунками в регіоні напередодні Другої світової війни. Також студенти ознайомилися з темами «Вузлові питання історії Голокосту» і «Особливості Голокосту в Хмельницькій області» (Михайло Тяглий, співробітник Центру, Київ), «Проблеми колабораціонізму в Україні у роки

Другої світової війни» (Віталій Нахманович, відповідальний секретар Громадського комітету «Бабин Яр», Київ).

Окремий цикл занять з методики усної історії провели Тетяна Величко (аспірантка Інституту мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М. Рильського, керівник проекту, Київ) і Тетяна Пастушенко (співробітник Інституту історії України, Київ). На лекціях було порушено питання історії становлення й розвитку методу усної історії, особливостей, притаманних усноісторичним джерелам, типів і методів проведення інтерв'ю, підходів до аналізу й інтерпретації усних історій. Особливу увагу було приділено феномену пам'яті, особливостям комунікативної та культурної пам'яті.

Практичні заняття склалися з тренінгу, проектно-аналітичного семінару та круглого столу. На тренінгу «ситуація інтерв'ю» слухачі опанували навички постановки відкритих та закритих запитань, вміння «активно» слухати респондента, застосовувати способи підтримки нарративної розповіді тощо. Під час проектно-аналітичних семінарів були розроблено ключові теми майбутніх інтерв'ю, сформульовано запитання тематичних блоків. Круглий стіл, присвячений методологічним та психологічним проблемам проведення інтерв'ю, підсумував теоретичну частину польової школи, на ньому було обговорено питання, що цікавили студентів.

Для проведення польових досліджень група учасників Польової школи виїхала у місто Старокостянтинів Хмельницької області, де під час нацистської окупації існувало гетто; в цей період нацистами за допомогою місцевої поліції були знищені всі єврейські та ромські жителі містечка та навколишніх населених пунктів (понад 7000 осіб).

У пошуку респондентів учасникам польової школи допомогли Старокостянтинівська районна рада ветеранів і Старокостянтинівська філія Благодійного єврейського центру «Хесед». Проте половину інтерв'ю було записано з жителями містечка, з якими учасники школи познайомилися просто на вулиці.

Спогади очевидців записувалися за схемою нарративного напівструктурованого біографічного інтерв'ю, яка передбачає чотири фази: попередня розмова, вільна нарративна оповідь респондента, нарративні відкриті запитання, питання на знання і розуміння. Головним принципом побудови бесіди з респондентом було неафішування головної теми дослідження – теми Голокосту. Інформантові пропонувалося розповісти про себе та ті події війни й нацистської окупації, які йому запам'яталися. Зібрані у такий спосіб інтерв'ю дають цікавий матеріал для вивчення картини пам'яті про війну та визначення місця в ній пам'яті про події Голокосту.

За чотири дні роботи учасники Польової школи записали 29 інтерв'ю тривалістю 28 годин, скопіювали 25 світлин 20–30-х і 50–60-х рр. XX століття, зробили понад 50 фотопортретів респондентів.

23 серпня відбулося закриття Другої польової школи. Кожен учасник підготував презентацію своїх польових досліджень, здійснив початковий аналіз своїх інтерв'ю.

Матеріали, отримані під час Польової школи, дають змогу проводити дослідження у таких напрямках:

- встановити специфіку усних розповідей про війну і, насамперед, про Голокост, зіставити їх із офіційною історією Великої Вітчизняної війни (grand narrative);
- простежити, як різноманітні аспекти Голокосту знайшли відображення у народній пам'яті українського населення: образ окупантів, образ єврейського населення (стереотипи), оцінка Голокосту;
- виявити різні моделі поведінки під час знищення єврейського населення, спроби пояснити антиєврейську політику нацистів;
- з'ясувати поведінку єврейського населення, пояснення такої поведінки;
- проаналізувати проблему колабораціонізму (хто, як і чому ставав поліцаєм або старостою, чи завжди це були добровольці або які обставини змушували до такого рішення, як вони ставилися до місцевого населення, чи брали участь у знищенні єврейського населення);
- простежити долю майна, що належало євреям, після акцій знищення;
- простежити вплив антисемітської пропаганди і Голокосту на стосунки між євреями і місцевим населенням після війни.

Триває транскрибування інтерв'ю та попередній аналіз записаних розповідей.

АНАТОЛІЙ ПОДОЛЬСЬКИЙ

МІЖНАРОДНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ
«ПРАВИЙ ЕКСТРЕМІЗМ ТА ПРОТИДІЯ ЙОМУ:
ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ, УКРАЇНИ ТА СУСІДНІХ ДЕРЖАВ»
(11 ВЕРЕСНЯ 2007 р.)

11 вересня 2007 року в Києві Фонд Фрідріха Еберта, Український центр вивчення історії Голокосту, Німецький культурний центр «Гете-інститут в Україні» провели міжнародний круглий стіл «Правий екстремізм та протидія йому: досвід Німеччини, України та сусідніх держав». Приємно констатувати, що для Українського центру вивчення історії Голокосту це вже другий позитивний досвід співпраці з німецькими організаціями в царині наукових, гуманітарних студій. Перший круглий стіл було присвячено осмисленню подій періоду Другої світової війни, зокрема історії Голокосту, в сучасних суспільствах Німеччини та України.

Нинішній круглий стіл було присвячено висвітленню й аналізу сучасного стану антидемократичних радикальних рухів і проблем антисемітизму та ксенофобії в Німеччині, Україні, Росії. Одним із важливих завдань круглого столу стало вивчення європейського (німецького) досвіду протидії правоекстремістським рухам у сучасному світі та подолання їх.

Найважливішим надбанням цього зібрання можна назвати обмін досвідом між українськими, німецькими та російськими експертами, фахівцями у сфері сучасних праворадикальних, неонацистських, антисемітських та ксенофобських рухів, які представили картину всіх цих негативних проявів у наших суспільствах і спробували прогнозувати шляхи їх подолання, виходу із цих глухих кутів соціального та політичного життя наших соціумів. Гостями круглого столу стали науковці, викладачі вищих та середніх навчальних закладів, студенти гуманітарних відділень українських університетів, представники

засобів масової інформації. Загалом у цьому заході взяли участь близько 70 осіб. Безперечно, що цей круглий стіл став помітною подією в гуманітарному інтелектуальному житті Києва та України в цілому.

Засідання круглого столу, за традицією, відкрили керівники громадських науково-освітніх організацій Штефан Хробот (Фонд Фрідріха Еберта), Маріон Гаазе (Ґете-інститут) та Анатолій Подольський (Український центр вивчення історії Голокосту). Державний міністр Федерального міністерства закордонних справ Німеччини у відставці д-р Крістофер Цьоппель зробив базову доповідь, в якій порушив питання про сучасну ситуацію з міжетнічною та соціальною інтолерантністю в Європі, зокрема в Німеччині. Він, зокрема, наголосив на тому факті, що сучасна світова спільнота є абсолютно мультикультурною громадою, в сучасному світі немає моноетнічних держав чи країн, а відтак немає більшості, ми всі є національними меншинами... Мені особисто дуже імponує ця думка д-ра Цьоппеля, оскільки саме такий підхід може сприяти шанобливому, толерантному ставленню людей один до одного. Ще дуже цікава деталь, на якій наголосив перший спікер: при загальному зростанні чисельності населення у світі кількість жителів європейського континенту має тенденцію на зменшення...

Загалом круглий стіл було поділено на три сесії. Перша сесія – «Праворадикальні позиції в Україні та сусідніх державах» була присвячена аналізу ситуації, що склалася з цієї точки зору в Україні та Росії. Від України виступили відомий журналіст – аналітик, учасник правозахисної організації «Міжнародна амністія» Максим Буткевич і експерт Конгресу національних громад України з проблем проявів і моніторингу антисемітизму та ксенофобії в українському суспільстві В'ячеслав Лихачов. Доповіді були аналітичними, дуже цікавими, тому викликали жваву дискусію в аудиторії. На жаль, у межах невеликої статті не можна дати повну картину дискусії, однак хотілося б зупинитись на головних тезах доповідачів. Максим Буткевич провів соціологічний аналіз ставлення до національних, етнічних меншин в сьогоднішній Україні. Він наголосив, що значна кількість населення України часто-густо не бажає бачити серед своїх найближчих сусідів представників різних народів, безумовно, послуговуючись негативними етнічними стереотипами, які, на жаль, ще присутні в українському суспільстві. Результати соціологічних опитувань свідчать, що найбільше потрапляють до «небажаних» роми, африканці та мігранти і біженці. Аналізуючи ситуацію та причини таких явищ, М. Буткевич зазначив, що великий вплив на формування такого ставлення мають ЗМІ, оскільки часом журналіст висловлює латентну, тобто потаємну ксенофобію, що впливає на соціум. Експерт проаналізував також стан сучасних молодіжних рухів в Україні, які виступають з позицій

праворадикалізму. Загалом таких рухів небагато, причому переважна їх кількість перебуває під впливом російських «колег». Та навіть з невеликою кількістю праворадикальних рухів необхідно вести боротьбу. В'ячеслав Лихачов зосередив свій виступ на антисемітській діяльності в сучасній Україні. Пан Лихачов уже близько п'яти років займається науковим аналітичним моніторингом антисемітизму в Україні, тому саме його думка була важливою для учасників круглого столу. Сьогодні, як зазначив експерт, майже 85% всієї антисемітської друкованої продукції та пропаганди виходить з одного джерела, а саме з Міжрегіональної академії управління (МАУП), що є приватним вищим навчальним закладом України з акредитацією Міністерства освіти і науки. За останній період саме антисемітизм, що походить з МАУП, вплинув на негативний імідж України в світі з точки зору збереження прав національних меншин та міжетнічної нетолерантності.

Колега з Москви, експерт аналітичного Центру «Сова» Галина Коженикова у своєму виступі змалювала ситуацію із праворадикальними рухами в сучасній Росії. Висновок сумний: такі рухи, особливо серед молоді, на сьогодні досить поширені й отримують фінансову підтримку. І головне, що з боку державних урядових інституцій не спостерігається однозначної протидії ксенофобії та правому радикалізму, які поширюються в російському суспільстві.

Другу сесію – «Правий екстремізм у Німеччині та фактори його впливу» – було присвячено ситуації в сучасному німецькому суспільстві та розвитку неонацистських рухів. Із блискучими доповідями виступили наші колеги з Німеччини д-р Дітмар Мольтхаген та д-р Андреас Умланд. Пан Мольтхаген розповів про ситуацію з праворадикалізмом у різних регіонах сучасної Німеччини, наголосивши, що, на жаль, після 1990 року та об'єднання Німеччини неонацизм частогусто почав піднімати голову, і це дуже болісно для німецького суспільства, з огляду на сумний досвід гітлеризму в країні з 1933 по 1945 роки. Д-р Мольтхаген підкреслив, що, за результатами соціологічних досліджень, у Східній Німеччині, яка ще не остаточно позбулася тоталітарного соціалістичного минулого, небезпечні прояви неонацизму та антисемітизму зустрічаються досить часто...

Третя сесія – «Шляхи і можливості запобігання та протидії правому екстремізму» – була, мабуть, найважливішою й найголовнішою частиною круглого столу. Його учасники дізналися про досвід та методіку протистояння правому екстремізму в Німеччині (Д. Мольтхаген), Росії (А. Верховський) і в Україні (В. Нахманович). Найбільший інтерес викликав досвід наших німецьких колег, який, безперечно, більший за часом та різноманітніший за методологією, що обумовлено відомими історичними обставинами. Д-р Дітмар Мольтхаген представив учасникам круг-

лого столу різноманітні методичні розробки, спрямовані на протидію та боротьбу із ксенофобією, антисемітизмом, праворадикальним рухом, насамперед у молодіжному середовищі. Вони передбачають постійну просвітницьку діяльність в межах формальної та неформальної освіти, яку підтримує держава (цього катастрофічно не вистачає Україні) та громадянське суспільство. Загалом круглий стіл, який порушив надзвичайно важливі питання, пройшов із великим успіхом і дійсно став подією в гуманітарному житті України. Д-р Крістофер Цьоппель, завершуючи дискусію, зауважив, що поки є люди – є надія...

МИХАИЛ ТЯГЛЫЙ

МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «ХОЛОКОСТ В УКРАИНЕ: НОВЫЕ ИСТОЧНИКИ И ИССЛЕДОВАНИЯ» (ПАРИЖ, 1–2 ОКТЯБРЯ 2007 г.)

За последнее десятилетие в историографии Холокоста произошли качественные изменения. Все больше внимания исследователи уделяют восточным оккупированным землям, где летом-осенью 1941 г. (в «судьбоносные месяцы», по выражению К. Браунинга) происходили события, сыгравшие роль катализатора в принятии «окончательного решения еврейского вопроса». Становится все более очевидным, что именно на восточном фронте под воздействием многочисленных факторов стало возможным применение наиболее радикального способа решения «еврейского вопроса», который позже был распространен на все европейское еврейство. Невозможно объяснить возникновение «окончательного решения», не учитывая роли не только центральных органов Третьего рейха, но и чиновников и управленцев на местах, деятельности функционеров и командиров низшего звена, властей на уровне дистриктов. Недавние работы объединены выводом о том, что именно низовые органы дали решающий толчок геноциду. В этих работах представители местных властей, по словам В. Лауэр, предстают перед нами не как механизмы, послушно выполнявшие приказы об уничтожении, но как хорошо отдававшие себе отчет в своих действиях чиновники и управленцы, становившиеся палачами по собственной инициативе. В результате ученым удалось продемонстрировать внутреннюю логику явления, которое можно назвать «региональный Холокост».

Украине, как одному из регионов, в котором, как и на других оккупированных советских землях, происходила кристаллизация «окончательного решения», была посвящена конференция в Париже 1–2 октября 2007 г. Проведение конференции стало возможным благодаря объединенным усилиям нескольких организаций: Музея «Мемори-

ал Шоа» (Memorial de la Shoah), Центра изучения Холокоста при Мемориальном музее Холокоста в США (the United States Holocaust Memorial Museum, USHMM), Центра иудейско-католического диалога «Яхад – ин Унум» (YAHAD-IN UNUM) и Центра исследований центрально-европейской истории при университете Сорбонна–IV (Centre d'Histoire de l'Europe Centrale). Непосредственным толчком для проведения конференции стало то, что накануне результаты своей работы представила исследовательская группа под руководством католического священника о. Патрика Дюбуа (Rev. Patrick Desbois), которая на протяжении нескольких лет вела в Украине поиск и документирование мест массового уничтожения евреев, а также запись воспоминаний очевидцев тех событий. Одним из результатов работы группы стало создание в «Мемориале Шоа» экспозиции «Свинец о Холокосте» («Holocaust by bullets»).

В ходе конференции обсуждались новые источники и передовые исследования в области изучения Холокоста на территории Украины. На отдельных сессиях освещались такие аспекты, как нацистский карательный аппарат, коллаборация в решении «еврейского вопроса», действия местных органов власти в системе нацистского оккупационного режима, свидетельства и воспоминания очевидцев. Рассматривались также судьба евреев и других жертв, их реакция на политику преследований и уничтожения и попытки сопротивления.

Не имея возможности проанализировать все выступления, остановимся на наиболее, на наш взгляд, значимых. В сессии «Немецкие оккупационные власти и их планы на Украину» выступление д-ра Ральфа Мейндла (Ralf Meindl) пролило свет на малоизученную роль руководителя рейхскомиссариата Украина Э. Коха в проведении «окончательного решения». Концентрируясь на фигуре этого заметного представителя среднего звена оккупационной администрации и сочетая методы биографического анализа и социопсихологического исследования, автор пришел к выводу, что активное содействие Коха уничтожению евреев было обусловлено не столько его выдержанной расово-идеологической позицией, сколько идейным оппортунизмом и карьерно-эгоистическими соображениями, приведшими его под знамена национал-социализма.

О сложной и дискуссионной проблеме участия местного нееврейского населения в проведении «окончательного решения» говорили выступавшие в сессии «Роль населения Украины». Д-р Венди Лоуэр (Wendy Lower) предложила свои ответы на вопрос о том, каким образом украинцы, русские, поляки, этнические немцы и представители других групп населения Украины реагировали на агрессивную антисемитскую политику нацистских оккупантов. Она представила обзор погромных событий первых недель оккупации в населенных пунктах Галиции, Волыни, Житомирского региона, Южной Украины и проанализировала

их в контексте существующих в историографии теоретических моделей объяснения причин антиеврейских погромных акций.

В сессии «Свидетельства о Холокосте из Украины» д-р Карел Беркхофф (Karel S. Berkhoff) представил критический обзор различных версий свидетельства Дины Проничевой об убийстве в Бабьем Яру. В сессии «Как проходило убийство: новые материальные и документальные источники» выделим выступление д-ра Мартина Дина (Martin Dean), в котором была представлена статистика и типология созданных нацистами на территории Украины гетто. Отметим, что приведенные автором сведения получены в ходе реализации проекта по созданию энциклопедии гетто и лагерей периода Второй мировой войны, который проводится в USHMM, и являются на сегодняшний день наиболее полными; имеющиеся данные позволяют говорить о наличии 232 гетто в зоне немецкой оккупации Украины.

Особое внимание было уделено проблемам исторической памяти и увековечения жертв Холокоста. Сессия «Послевоенная история» оказалась одной из наиболее дискуссионных. Др. Мартин Блэквелл (Martin J. Blackwell) в выступлении «Возвращение евреев в послевоенный Киев, 1943–1946» выдвинул свою версию причин повышения уровня антисемитизма в столице Украины. По его мнению, причиной всплеска антисемитизма была не столько нацистская антисемитская пропаганда, оставившая, по мнению партийных органов, пагубный след в сознании остававшегося в оккупации населения, сколько принципиально иной фактор – использование послевоенным обществом языка антисемитизма как инструмента давления при достижении своих целей на слабое местное партийное руководство.

Проблеме места Холокоста в официальной исторической памяти послевоенного советского общества и современной Украины было посвящено выступление профессора Омера Бартова (Omer Bartov) «Стерто: исчезновение следов еврейской Галиции в сегодняшней Украине»; оно же в значительной степени определило тематику завершавшего конференцию круглого стола. Призывы ученого к сохранению еврейского наследия, являвшегося еще недавно неотъемлемой частью культуры полиэтнического края, были встречены аудиторией неоднозначно. Так, один участник из Украины парировал их словами о том, что невозможно заботиться о сохранении памяти о Холокосте в государстве, где все еще не увековечена «наша собственная трагедия» (имелся в виду Голодомор). Как и следовало ожидать, это вызвало эмоциональный спор между участниками о том, какие же события и историческую память о них следует считать «своими» в молодом государстве Украина. Отметим, что проведение данной конференции и издание ее материалов – еще один шаг на пути к тому, чтобы общество в Украине сохранило память обо всех этнокультурных составляющих, сформировавших его современный облик.

ОЛЕГ СУРОВЦЕВ

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ДОЛЯ ЄВРЕЇВ БУКОВИНИ І ТРАНСНІСТРІЇ, 1940–1944» (8 ЖОВТНЯ 2007 Р.)

8 жовтня 2007 року на базі Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича за підтримки Меморіального музею Голокосту США (the United States Holocaust Memorial Museum, USHMM) та Національного центру досліджень Голокосту в Румунії ім. Елі Візеля (Elie Wisel Center for Holocaust Studies in Romania) відбулась міжнародна конференція «Доля євреїв Буковини і Транснїстрії, 1940–1944», що ставила за мету зібрати в Чернівцях провідних спеціалістів з історії Голокосту в румунській зоні окупації, почути та обговорити результати сучасних досліджень. Конференція стала продовженням серії заходів, що були організовані USHMM в багатьох країнах Європи.

7 жовтня відбулась екскурсія-подорож до с. Мілієве, в міста Вижниця, Косів з тим, щоб доповідачі перед виступом змогли побачити місця, де жили єврейські громади, де було скоєно злочини румунської та німецької адміністрацій, де збереглися єврейські будинки, синагоги, цвинтарі. Ця екскурсія була вдало продуманим кроком з боку організаторів, вона допомогла учасникам глибше зрозуміти, що відбувалось у 1941–1944 рр. на Буковині та у так званій Транснїстрії.

Так, у с. Мілієве, де 118 євреїв було жорстко знищено частиною місцевого населення на чолі з членом Буковинського проводу ОУН Петром Войновським, і де 25 серпня 2002 р. на знак вшанування знищених мілієвських євреїв було відкрито пам'ятник, гостей зустрічав голова села, який показував місцевість і розповідав про ті жахливі події. У Вижниці гості відвідали музей, приміщення колишньої синагоги, єврейський цвинтар, пройшлися вуличками містечка, де колись жила єврейська громада. Напевне, найбільш позитивне враження учасники конференції отримали від екскурсії в м. Косів, чудово проведеної учи-

телем косівської гімназії, який займається дослідженням історії Голокосту в своєму краї.

Хоча конференція була невеликою за кількістю осіб, проте її географія вражала: на неї приїхали учасники не лише з України чи сусідньої Румунії та Молдови, але й із Франції, США, Ізраїлю. На конференції були присутні не лише науковці, а й студенти, а також ті, що пережили Голокост, представники чернівецької єврейської громади, викладачі університету та вчителі шкіл.

Упродовж одного дня і трьох сесій пролунало 10 виступів.

З доповіддю про життя буковинського єврейства напередодні подій Голокосту виступила науковий співробітник Центру французьких досліджень в Єрусалимі (Centre de Recherche Français de Jérusalem) д-р Флоранс Хайман. Її виступ запам'ятовувався емоційністю, що було зумовлено використанням значної кількості спогадів.

Розповідаючи про історію Голокосту в Румунії, провідний спеціаліст Меморіального музею Голокосту США д-р Раду Іоанід проаналізував низку наказів І. Антонеску, тим самим підтвердивши відому тезу про участь Румунії у знищенні євреїв в роки Другої світової війни не лише як сателіта гітлерівської Німеччини, а й як держави, що виробила та частково реалізувала в роки війни власний план дій щодо вирішення «єврейського питання».

Точку зору на приєднання Північної Буковини до складу УРСР в червні 1940 р. як румунської сторони, так і радянської історіографії представив д-р Флоріан Александру (Національний центр досліджень Голокосту в Румунії ім. Елі Візеля). Це складне питання в історії Румунії та України ще не раз стане предметом наукових дискусій, проте всі учасники конференції були одноставні у тому, що це не може бути виправданням злочинів з боку румунського керівництва у 1941–1944 роках щодо євреїв Буковини і Бессарабії.

Доповідь д-ра Володимира Солоняра (університет Центральної Флориди, США) «Ставлення до буковинських євреїв радянської та румунської адміністрацій у 1940–1944 роках» викликала дискусію, оскільки порівнювати такі режими та їх політику щодо єврейського населення, на думку багатьох присутніх, було надто складно, хоча такий порівняльний аналіз історії буковинського єврейства у 1940–1944 роках окреслює багато нових напрямків для досліджень. Маріана Хірш і Лео Спіцер (Колумбійський університет, Нью-Йорк, США) деталізували цю проблему, працюючи над спогадами буковинських і радянських євреїв щодо подій на Буковині у 1940–1941 роках.

Розкриваючи особливості «остаточного розв'язання єврейського питання» в Північній Буковині, Олег Суровцев (Чернівецький національний університет) сконцентрував увагу на запровадженні з 30 лип-

ня 1941 р. для буковинських євреїв обов'язкових примусових робіт, а також на тому, що з жовтня 1941 р. 16 569 переважно чернівецьких євреїв отримали «авторизацію» й були залишені у Чернівцях для подальшого їх використання на примусових роботах на користь румунської держави та армії. Зокрема, для єврейських робітників запроваджувався спеціальний режим роботи. Щодня вранці та по обіді проводилась перевірка присутніх на робочих місцях. Євреї направлялися на примусові роботи в директори, адміністративні органи повітів, претур, волостей, до військових і жандармських установ, навчальних, лікувальних закладів, державних та приватних транспортних, промислових підприємств, різноманітних ремісничих майстерень. Буковинські євреї працювали навіть водіями у німецькому консульстві у Чернівцях.

У виступі д.і.н. Тамари Марусик (Чернівецький національний університет) було проаналізовано умови існування та способи виживання депортованих буковинців у переповнених таборах і гетто Трансністрії. Зокрема, доповідач наголосила, що в результаті трьох хвиль депортацій майже 75 тисяч євреїв з Північної Буковини та Хотинщини у 1941–1942 роках були депортовані на територію Трансністрії. Їх транспортували товарними вагонами через Могилів-Подільський, звідки вони мали продовжувати свій шлях пішки. Частина з них загинула дорогою від холоду, виснаження, знущань з боку охорони та епідемії. Депортовані буковинські євреї, які пережили зиму 1941–1942 років, надалі досить швидко адаптувалися до трансністрійських умов і успішно використовували знання румунської мови для налагодження контактів із владою. Буковинським євреям, які не втратили зв'язку з життям громади, не зазнали тотальної радянської й мали змогу, завдяки хабарам, отримувати допомогу від родичів з Чернівців, вдалося у трансністрійських таборах об'єднати приречених людей, організувати більш-менш пристойне існування та систему взаємодопомоги.

Змістовною й цікавою була доповідь к.і.н. Діани Думітру (Кишинівський педагогічний національний університет, Молдова), яка, використовуючи спогади, проаналізувала ставлення та взаємовідносини в Трансністрії 1941–1944 років між місцевим єврейством і депортованими із Буковини та Бессарабії.

У завершальному виступі Петра Рихла (Чернівецький національний університет) пролунали поетичні рядки, присвячені подіям Голокосту. Німецькомовна поезія буковинців засвідчила, як влучно поетичне слово може передати трагедію європейського єврейства.

Учасниками конференції було озвучено сучасні концептуальні підходи до вивчення історії Голокосту в Румунії, в Україні та в Європі в цілому. Доповідачі виділили основні ідейно-концептуальні засади формування та здійснення Румунією антисемітської політики в роки Другої

світової війни, яка суттєво вплинула на перебіг подій в зазначеному регіоні. Зокрема, у виступах було глибоко проаналізовано характерні відмінності «костаточного розв'язання» єврейського питання у Північній Буковині, Південній Буковині та Трансністрії. Слід зазначити, що висвітлена на конференції актуальна проблематика в такій постановці й хронологічних рамках поки що не знайшла належного рівня розробки в українській історичній науці, тому матеріали конференції стануть вагомим внеском у дослідження історії Голокосту на українських землях, які в роки війни перебували під владою Румунії.

АНАТОЛІЙ ПОДОЛЬСЬКИЙ

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ГОЛОКОСТ: ПИТАННЯ ПАМ'ЯТІ ТА СУМЛІННЯ» (МАРФРІСБОРО, 8–10 ЛИСТОПАДА 2007 р.)

«Голокост: питання пам'яті та сумління» – під такою назвою з 8 по 10 листопада 2007 р. у Державному університеті Середнього Тенесі (Middle Tennessee State University) в м. Марфрісборо, штат Тенесі, США, пройшла міжнародна наукова конференція, присвячена річниці єврейського погрому в Німеччині в листопаді 1938 р., відомого як «Кришталева ніч». Під час конференції було розглянуто різноманітні аспекти історії Голокосту в Європі за часів нацизму та Другої світової війни: доля єврейських жінок у концтаборі Равенсбрюк (Рашель Сайдель, Соня Хеджепет), рятування арабськими сім'ями євреїв в Тунісі та Алжирі 1942 р. (Роберт Сатлоф), ставлення Туреччини до подій Голокосту в Європі, самоврятування французьких євреїв під час окупації на теренах Вішистської Франції (Валерій Базаров), проблеми ревізіонізму та збереження історичної пам'яті про Голокост у сучасних Польщі та Україні (Іохім Неандер, Анатолій Подольський) та багато інших аспектів.

Серйозна дискусія відбулася з проблематики порівняння Голокосту з іншими геноцидами ХХ століття. Ця дискусія була ініційована доповіддю д-ра Стівена Якобса з Масачусетського університету, що була присвячена компаративним студіям з історії геноцидів. С. Якобс наголосив, що історики, науковці взагалі мають можливість порівнювати різні трагедії чи геноциди, виходячи із типології та специфіки кожного геноциду. Також С. Якобс вважає, що студії з історії Голокосту та викладання цієї проблематики, на превеликий жаль, не в змозі зупинити геноциди, що тривають до сьогодні. До речі, учасникам конференції важливо було дізнатися, що саме в Масачусетському університеті існує кафедра з компаративістики геноцидів та захищаються докторські дисертації з цієї складної проблематики.

Окрему сесію конференції було присвячено проблемам викладання історії Голокосту в університетах Сполучених Штатів Америки. Найпотужнішими центрами з викладання цієї теми сьогодні є університети Північної Кароліни, Огайо, Ілінойсу, Тенесі, Каліфорнії та Флориди. Загалом, слід зазначити, що в переважній більшості американських університетів тема історії Голокосту викладається на досить високому міждисциплінарному рівні, в рамках курсів з історії, політології, літератури, психології, культурології тощо. Проте сприйняття цієї проблематики американськими студентами не завжди однозначне. Професор Г. Вайнберг, що головував на цій сесії, навів приклади з його досвіду викладання історії Голокосту в Джорджтаунському університеті, коли, з одного боку, студенти досить серйозно ознайомлені з цією темою, але з іншого – не бачать в антисемітизмі суттєвої загрози для суспільства. Під час відкритої дискусії щодо доцільності досліджень та викладання теми Голокосту вони скептично поставилися до тези про важливість та обов'язковість вивчення теми Катастрофи європейського єврейства взагалі. Під час дискусії про витоки антисемітизму студенти на питання «Why Jews?» (чому євреї) відповіли «Why not?» (чому ні)...

Одна з сесій конференції в Тенесі була присвячена долі єврейських жінок під час нацистської окупації та Голокосту в країнах Європи. Д-р Рашель Сайдель на прикладі табору Равенсбрюк та інших нацистських таборів проаналізувала типологію та відмінності долі єврейських жінок під час Голокосту. Більшість випадків жорстокого згвалтування та вбивств жінок, за архівними документами та свідченнями очевидців, були скоєні охоронцями та поліцейськими, проте вояки СС, незважаючи на расові заборони, також брали участь в цих злочинах. Базуючись на документах, що стосуються Равенсбрюку, Р. Сайдель стверджує, що в нацистських таборах найгірше становище було у єврейських жінок, потім у росіянок та полячок, трохи кращим було становище жінок із західноєвропейських країн, які мали більше шансів вижити.

Цікаві доповіді та дискусії розгорнулися навколо мусульмансько-єврейських відносин під час Голокосту. Окрему доповідь було присвячено політиці Туреччини щодо євреїв в роки Другої світової війни. Всіх учасників вразила доповідь д-ра Р. Сатлофа про арабів-праведників у Тунісі, Алжирі та Марокко.

Ця конференція стала можливою завдяки зусиллям Комітету з вивчення Голокосту, який вже понад десять років існує як кафедра при університеті в штаті Тенесі, зокрема голові цього Комітету пані Ненсі Рупрехт. Такі конференції Комітет проводить кожні два роки. Раніше їх учасниками були тільки американські дослідники, однак вже вдруге поспіль у конференції беруть участь історики з Європи. Організатори конференції протягом 2008 р. планують також видати збірник доповідей.